

พระประวัติและพระกรณียกิจด้านกฎหมายของ
“พระบิดาแห่งกฎหมายไทย”
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
The Biography and the Royal Duties of
“Father of Thai Law” H.R.H. Rabi Badhanasakdi,
Prince of Rajaburi

พิชญ์ วิทยารัฐ*
Pich Wittayarat
ผู้รวบรวมและเรียบเรียง
Editor

พระนามของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นพระนามที่นักกฎหมายทุกคนคุ้นเคยและรู้จักเป็นอย่างดีว่าพระองค์ท่านเป็นพระบิดาแห่งกฎหมายไทย พระองค์ได้สร้างคุณงามความดีไว้ในแผ่นดินอย่างมากมาย และเพื่อเป็นการสำนึกในพระกรุณาธิคุณ จึงได้มีการรวบรวมพระประวัติและพระกรณียกิจสำคัญที่พระองค์ได้ทำไว้ให้แก่วงการกฎหมายไทยทำให้ระบบกฎหมายไทยได้มีการพัฒนาขึ้นจากที่เคยถูกมองว่าล้าหลังจนสามารถเท่าเทียมกับบรรดาอารยประเทศได้

พระประวัติส่วนพระองค์

พระองค์ประสูติเมื่อวันพุธ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 11 ปีจอ จุลศักราช 1236 ตรงกับวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2417 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 14 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และเจ้าจอมมารดาตลับ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2419 ทรงได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “รพีพัฒนศักดิ์” โดยเมื่อทรงพระเยาว์พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์

*อาจารย์ประจำภาควิชากฎหมายระหว่างประเทศ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง; LL.M. in International Trade and Commercial Law (University of Durham), LL.M in general (La Trobe University), เนติบัณฑิต, นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ทรงได้รับการอภิบาลจากเจ้าจอมมารดาตลับ หม่อมราชวงศ์วงศ์ พึ่งบุญ และพระยาเวียงในนฤบาล (หรั่ง เกตุทัต)

เมื่อพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์เจริญพระชันษาถึงกำหนดโสกันต์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์ (พระราชพิธีโสกันต์คือ พระราชพิธีโกนจุก หรือตัดจุกของพระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งจะมีการจัดพระราชพิธีโสกันต์นี้เมื่อพระราชโอรสและ พระราชธิดาเจริญพระชันษาได้ประมาณ 11-13 พรรษา) ให้แก่พระองค์พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธออีก 3 พระองค์คือ พระองค์เจ้ากิตติยกรรวลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช และพระองค์เจ้าประวิตรวัฒนธม กรมหลวงปราจิณกิตติ โดยมีการสมโภช 3 วัน ตั้งแต่วันอังคารที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2427 ถึงวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2427 แล้วจึงประกอบพระราชพิธีโสกันต์ในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2427 โดยโปรดให้ทรงเครื่องต้นทั้ง 4 พระองค์

เนื่องจากพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์จะต้องเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการยังต่างประเทศ ร่วมกับพระลูกยาเธออีก 3 พระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสว่า พระเจ้าลูกยาเธอ น่าจะได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้และข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาไว้เป็นพื้นฐาน พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์จึงได้ออกผนวชเป็นสามเณรในวันศุกร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2428 ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วเสด็จไปทรงจำวัด ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา 22 วัน โดยทรงลาผนวชในวันศุกร์ที่ 29 พฤษภาคม 2428 เพื่อเตรียมการไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ

พระประวัติการศึกษา

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงเข้าศึกษาวิชาภาษาไทยเบื้องต้นกับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อทรงศึกษาวิชาภาษาไทยจบแล้ว ทรงเข้าศึกษาภาษาอังกฤษเบื้องต้นที่สำนักครุฑรามสามิ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงเข้าศึกษาภาษาไทยในสำนักพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น) เปริยณู ภายหลังเมื่อ พ.ศ. 2427 ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยมีพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นครูสอน

เนื่องจากเวลานั้นกำลังประสบปัญหาการแผ่อำนาจของชาติตะวันตก เพื่อสนองความต้องการของบ้านเมืองอย่างตรงเป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านการคลัง การทูต การทหาร หรือโดยเฉพาะด้านกฎหมาย ดังนั้นเมื่อผ่านพิธีโสกันต์และทรงผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ เพื่อที่จะนำความรู้กลับมาพัฒนาประเทศ ให้มีความทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ โดยพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์เป็นพระราชโอรสกลุ่มแรกที่ทรงไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษพร้อมกับพระเจ้าลูกยาเธออีก 3 พระองค์

คือ พระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒนธม กรมหลวงปราจิณกิติบดี และ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงเข้าศึกษาชั้นมัธยมในกรุงลอนดอนประเทศอังกฤษอยู่ 3 ปี ภายหลังสำเร็จการศึกษาแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกรุณาโปรดเกล้าให้พระองค์ศึกษาวิชาพลเรือน และด้วยเหตุที่ในเวลานั้นประเทศไทยกำลังประสบปัญหาการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ศาลกงสุลของชาติยุโรปและอเมริกามีอำนาจในการตัดสินคดีของคนต่างชาตินี้ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย รีดรอนอำนาจของศาลไทยไปเป็นเหตุให้ยากต่อการปกครอง พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์จึงทรงเลือกเรียนวิชากฎหมาย เพื่อที่จะกลับมาพัฒนากฎหมายและระบบศาลยุติธรรมภายในประเทศให้ต่างชาติดอมรับอำนาจของศาลไทย โดยพระองค์มีพระทัยตั้งมั่นที่จะพยายามให้มีการยกเลิกอำนาจของศาลกงสุลเพื่อให้ประเทศไทยกลับมามีเอกราชทางการศาลอย่างแท้จริง พระองค์ทรงสอบผ่านเข้าเรียน ณ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (University of Oxford) ได้เมื่อพระชันษาได้ 17 พรรษาโดยทรงสังกัดอยู่ที่หอไครสต์เชิร์ช (Christchurch College) และจากการที่ทรงพระอุตสาหะเอาพระทัยใส่ในการเรียนเป็นอย่างมากสามารถสอบไล่ผ่านทุกวิชาได้ภายในเวลา 3 ปี จนสำเร็จการศึกษาปริญญาตรีชั้นเกียรตินิยม (Bachelor of Arts. Hons.) เมื่อพระชันษาเพียง 20 พรรษาเท่านั้น

พระกรณียกิจทางกฎหมาย

1. ทรงตั้งโรงเรียนสอนกฎหมาย

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์มีดำริว่า “การที่จะยังราชการศาลยุติธรรมให้เป็นไปด้วยดีนั้นมีความจำเป็นที่ต้องจัดให้มีผู้รู้กฎหมายมากขึ้นกว่าก่อนโดยการเปิดให้มีการสอนกฎหมายขึ้นเป็นที่แพร่หลาย” จึงได้ทรงให้มีการสอนวิชากฎหมายขึ้นเพื่อให้โอกาสแก่บุคคลทั่วไปเข้าศึกษา

โรงเรียนกฎหมายขณะนั้นจัดตั้งขึ้นเป็นกึ่งราชการคล้ายหอสมุดแห่งชาติ โดยพระองค์ทรงสอนด้วยพระองค์เองเป็นประจำทุกวันภายหลังเสวยกลางวันแล้ว ซึ่งแนวทางการสอนในวิชากฎหมายอาญาทรงใช้ประมวลกฎหมายอาญาอินเดีย ส่วนวิชาพิจารณาความ สัญญา และ ประทุษร้ายส่วนแพ่ง(ละเมิด)นั้นทรงใช้ตำราของอังกฤษในการสอน พระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์ตำรากฎหมายไว้จำนวนมาก เช่น เล็กเซอร์กฎหมายที่ดิน กฎหมายราชบุรี และภายหลังการเรียนในปลายปี พ.ศ. 2440 ทรงได้จัดให้มีการสอบไล่เป็นเนติบัณฑิตขึ้นโดยมีผู้สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตรุ่นแรกเพียง 9 คนเท่านั้น

คำสอนของพระองค์ยังคงถูกส่งต่อมาให้ท่านคณาจารย์รุ่นหลังได้นำไปใช้ในการสอนได้จนถึงปัจจุบัน ดังเช่น ท่านศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.วิษณุ เครืองาม ได้กล่าวในการสอนวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยน ให้ ที่สำนักอบรมกฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาไว้ว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงได้เคยสอนไว้ว่าการซื้อขายคือการเอา

ของมาแลกกับเงิน การแลกเปลี่ยนคือการเอาของมาแลกกับของ การให้คือการเอาของมาแลกกับน้ำใจ” ซึ่งจะเห็นได้ว่าคำสอนของพระองค์ยังคงใช้เป็นตัวอย่างได้อยู่จนถึงปัจจุบัน พระองค์จึงทรงมีคุณูปการอย่างยิ่งในการสอนกฎหมายและการก่อตั้งโรงเรียนสอนกฎหมายนี้ยังเป็นรากฐานของการศึกษาวิชานิติศาสตร์ขึ้นในประเทศไทยอีกด้วย

2. การปรับปรุงกฎหมายไทย

การที่จะทำให้ชาวยุโรปยอมรับกฎหมายไทยและยอมอยู่ภายใต้กฎหมายไทยนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขกฎหมายให้มีมาตรฐานทัดเทียมกับชาติตะวันตกทั้งหลาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจึงมีพระประสงค์ให้ชำระรวบรวมกฎหมายทั้งเก่าใหม่เข้าไว้ให้เป็นระเบียบ จึงทรงตั้งคณะกรรมการคณะหนึ่งโดยให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์เป็นประธานตรวจพระราชกำหนดบทพระอัยการเก่าใหม่ปรึกษาลักษณะการที่จะชำระและจัดระเบียบกฎหมาย แล้วเรียบเรียงร่างขึ้นเป็นกฎหมายลักษณะอาญาไว้เป็นบรรทัดฐานในรูปแบบของประมวลกฎหมาย พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงเป็นกำลังสำคัญในการตรวจชำระบทพระอัยการครั้งนี้อย่างมากโดยเฉพาะการจัดทำกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ซึ่งถือว่าเป็นประมวลกฎหมายไทยฉบับแรก พระองค์ทรงร่วมในการพิจารณาแทบทุกครั้งจนกระทั่งสำเร็จ หลังจากทีประกาศใช้ประมวลกฎหมายฉบับดังกล่าวแล้ว พระองค์ยังทรงพระอุตสาหะนิพนธ์ตำราอธิบายด้วยกฎหมายนั้นให้กระจ่างชัดเพื่อสะดวกแก่การศึกษาและตีความให้ตรงกับเจตนารมณ์ของผู้ร่างเดิมอย่างแท้จริง

ภายหลังจากการร่างกฎหมายนี้แล้วคณะกรรมการชุดนี้ก็มีการตรวจตรากฎหมายขึ้นบังคับอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งต่อมาได้ยกฐานะเป็นกรมร่างกฎหมาย แล้วในปัจจุบันก็เปลี่ยนมาเป็นคณะกรรมการกฤษฎีกา โดยหน้าที่ในการร่างกฎหมายและการให้ความเห็นทางกฎหมายแก่รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ

ทรงกราบบังคมทูลถวายร่าง พระราชบัญญัติลักษณะพยานเพื่อเพิ่มเติมสิทธิให้แก่จำเลยมากขึ้น โดยกฎหมายใหม่นี้กำหนดให้จำเลยสามารถอ้างบิดามารดาหรือบุตรของตนเป็นพยานได้ ซึ่งกฎหมายเดิมไม่อนุญาตให้ทำเช่นนั้น นับเป็นการพัฒนาเริ่มต้นที่จะปรับปรุงกฎหมายให้ก้าวหน้ามากขึ้นในเรื่องสิทธิมนุษยชน และสิทธิของบุคคลที่จะมาใช้สิทธิทางศาล

3. การปฏิรูปศาล

ทรงแยกอำนาจตุลาการให้ออกเป็นอิสระจากฝ่ายปกครอง โดยทรงเคยอธิบายว่า “การวินิจฉัยบทบัญญัติของกฎหมายนั้นเป็นหน้าที่ของผู้พิพากษามีใช้เสนาบดี แต่เสนาบดีต้องจัดให้ผู้พิพากษาทำหน้าที่ได้โดยสะดวกไม่ติดขัด” ดังนั้นศาลจึงต้องสามารถวินิจฉัยบรรดาอรรถคดีต่าง ๆ ได้โดยปราศจากการแทรกแซงของฝ่ายปกครอง โดยการแบ่งแยกอำนาจตุลาการออกมานี้ถือเป็นหลักประกันความยุติธรรมของศาลด้วยในการที่จะเป็นที่พึ่งของประชาชนและเป็นการยกระดับองค์กรตุลาการให้ทัดเทียมกับบรรดาอารยประเทศอีกด้วย

พระองค์ยังทรงขอพระราชทานอนุญาตจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ศาลมีอำนาจในการกำหนดโทษเองโดยไม่ต้องกราบทูลก่อน เว้นแต่กรณีมีโทษร้ายแรง เช่น โทษประหารชีวิต รับราชบาทร หรือจำคุกตลอดชีวิต ที่จะต้องกราบบังคมทูลเสียก่อน ทั้งนี้เพื่อให้การพิจารณาความของศาลเป็นไปด้วยความรวดเร็วและสะดวกมากยิ่งขึ้น

เนื่องด้วยก่อนหน้าที่จะมีการปฏิรูปนั้น ฐานะของตุลาการมีความตกต่ำอย่างมาก อำนาจของตุลาการมีไว้เพื่อแสวงหารายได้จากบุคคลผู้เป็นคู่ความในคดีมีการทุจริตอย่างกว้างขวาง พระองค์ได้ปรับปรุงตำแหน่งตุลาการใหม่ให้มีการยอมรับว่ามีฐานะพิเศษ โดยทรงได้มีการขอพระราชทานเงินเดือนของผู้พิพากษาให้มากขึ้น เพื่อแก้ไขและป้องกันการทุจริตในศาลต่าง ๆ ซึ่งเงินเดือนของตุลาการสมัยนั้นมีอัตราสูงมากเมื่อเทียบกับราชการอื่นๆ เช่น ผู้พิพากษาในศาลชั้นต้นได้เงินเดือนถึง 3 ชั่ง เทียบกับเจ้าเมืองที่กว่าจะได้ 3 ชั่ง ก็ต้องใช้เวลานาน อีกทั้งยังทรงเข้มงวดในการปฏิบัติหน้าที่ของตุลาการรวมทั้งเจ้าพนักงานศาลทุกคนให้มีความซื่อสัตย์สุจริต ดังคำเล่าของ ฯพณฯ ศาสตราจารย์สัญญาธรรมศักดิ์ ที่ว่า “พ่อผมเคยบอกว่าเสด็จในกรมฯ เคยสอนลูกศิษย์ที่นั่งอยู่ใกล้ ๆ พระบาทเวลาสอนหนังสือบอกว่า พวกเราจะกินเหล้าอย่าเข้าไม่ว่า ขอแต่อย่ากินสินบน” ดังนั้นพระองค์จึงทรงพยายามเลือกและกลั่นกรองบุคคลที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่และเกียรติศักดิ์ของตุลาการ และปราบปรามบุคคลทุจริตประพฤติดีมิชอบให้ออกไปจากตำแหน่งผู้พิพากษา

ทรงเป็นพระบิดาแห่งกฎหมายไทย

จากพระกรณียกิจมากมายในการปฏิรูประบบกฎหมายไทย ประกอบด้วยทรงเป็นผู้มีวิริยะอุตสาหะในการทำงานเป็นอย่างมาก ดังที่เคยทรงดำริไว้ว่า “My life is Service (ชีวิตของฉันเกิดมาเพื่อรับใช้ประเทศชาติ)” ซึ่งพระเกียรติคุณการุณยธรรม และพระจริยวัตรอันงามนี้ ยังคงอยู่ในดวงใจของนักกฎหมายไทยทุกหมู่เหล่า ดังนั้นจึงพร้อมใจกันถวายพระสมัญญาแก่พระองค์ว่า “พระบิดาแห่งกฎหมายไทย” และเพื่อรำลึกถึงพระองค์เนติบัณฑิตยสภาได้ริเริ่มได้เอาวันสิ้นพระชนม์ของพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์คือวันที่ 7 สิงหาคม ของทุกปีเป็น “วันรพี” เพื่อให้อนุชนคนรุ่นหลังได้รำลึกถึงคุณงามความดีของพระองค์ที่มีต่อวงการกฎหมายไทยโดยจะมีการจัดให้มีพิธีวางพวงมาลาที่ระลึกและจัดพิธีทำบุญเพื่อถวายเป็นพระกุศลแด่พระองค์ที่อนุสาวรีย์พระรูป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ หน้าสำนักงานศาลยุติธรรม ซึ่งงานดังกล่าวมีการจัดต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 และในวันดังกล่าวนี้มิใช่มีแค่เนติบัณฑิตยสภาเท่านั้นที่จัดงานรำลึกถึงพระองค์ ในคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยต่างรวมถึงมหาวิทยาลัยรามคำแหง ก็จะมีการจัดกิจกรรมวันรพีขึ้นเป็นประจำทุกปีด้วยเช่นกัน

บรรณานุกรม

- กระทรวงยุติธรรม. 100 ปี กระทรวงยุติธรรม. หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาส 100 ปี กระทรวงยุติธรรม. กรุงเทพมหานคร: เพอเพคท์กราฟฟิค กรุ๊ป, 2535.
- กิตติศักดิ์ ปรกิติ. การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2549.
- กียอง, เรอเน่. สุรพล ไตรเวทย์ แปล. การร่างประมวลกฎหมายในประเทศสยาม. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2550.
- เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์ และคณะ. “พระบิดาแห่งกฎหมายไทย สัมภาษณ์พระยามานวราชเสวี” 100 ปี โรงเรียนกฎหมาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักอบรมกฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2540.
- ขุณยานี เลียบทวี. “พระประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์.” ใน วารสารรพี’53 คณะกรรมการเนติบัณฑิต สมัยที่ 62. กรุงเทพมหานคร: สำนักอบรมกฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2553.
- ณัชชา วรรณไพโรจน์. “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย” ใน วารสารรพี’49 คณะกรรมการเนติบัณฑิต สมัยที่ 58. กรุงเทพมหานคร: สำนักอบรมกฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2549.
- ทวี กลียพงค์. ประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ [Online]. Available URL: <http://www.museum.coj.go.th/SpPerson/rapee.html>, 2556 (มิถุนายน 6).
- นิกร ทัสสโร. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์: พระบิดาแห่งกฎหมายไทย. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2549.
- เนติบัณฑิตยสภา. พระบิดาแห่งกฎหมายไทย [Online]. Available URL: <http://www.the-thaibar.or.th/thaibarweb/index.php?id=king-of-thai-law>, 2556 (มิถุนายน 7)
- สำนักงานศาลยุติธรรม. ประวัติพระองค์เจ้ารพีฯ พระบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ [Online]. Available URL: http://www.coj.go.th/rabi/userfiles/file/Rabi_history.pdf, 2556 (มิถุนายน 7).